

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

NIILO JÄÄSKINEN

της 26ης Μαΐου 2011¹

I — Εισαγωγή

1. Οι δύο αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως², τις οποίες υπέβαλε το rechtbank van eerste aanleg te Brussel (Βέλγιο), αφορούν την ερμηνεία των αρχών του δικαίου της Ένωσης στο πεδίο της επιστροφής αχρεωστήτως καταβληθέντων.

2. Τα σχετικά ερωτήματα ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Q-Beef NV (στο εξής: Q-Beef), εταιρείας εμπορίας ζώων, και του Belgische Staat (Βελγικού Δημοσίου), και στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του F. Bosschaert, αγρότη, και του Βελγικού Δημοσίου, αφενός, καθώς και μεταξύ του F. Bosschaert και των εταιρειών Vleesgroothandel NV Georges Goossens en Zonen και Slachthuizen Goossens NV (στο εξής ομού: επιχειρήσεις Goossens), αφετέρου. Οι εν λόγω διαφορές αφορούν αίτηση των Q-Beef και F. Bosschaert για την επιστροφή εισφορών που οι ίδιοι κατέβαλαν στο Fonds de la santé et de la production des animaux (Ταμείο για την υγεία των ζώων και τη ζωοπαραγωγή, στο εξής: Ταμείο του 1987) και οι οποίες, όπως οι αιτούντες υποστηρίζουν, εισπράχθηκαν κατά παράβαση των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης.

3. Κατ' ουσίαν, τα τρία προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο πλαίσιο των εν λόγω υποθέσεων αφορούν τον χρόνο παραγραφής, το χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής και, στην υπόθεση Bosschaert, όπου μεταξύ του οφειλέτη και του Δημοσίου παρεμβάλλονται ενδιάμεσα πρόσωπα, τα αποτελέσματα των παραγράφων διαφορετικής χρονικής διάρκειας. Όσον αφορά την τήρηση των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, η πλούσια νομολογία του Δικαστηρίου παρέχει στοιχεία σε σχέση με το πρώτο και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα³. Το τρίτο ερώτημα είναι, κατά την άποψή μου, καινοφανές και απαιτεί πιο λεπτομερή ανάλυση.

4. Επισημαίνεται, εκ προοιμίου, ότι οι υπό κρίση υποθέσεις συνείρουν δύο γνωστές σε όλα τα νομικά συστήματα αρχές: αφενός, ότι τα δικαιώματα ωφελούν αυτούς που επαγρυπνούν και όχι αυτούς που ολιγωρούν (*iura vigilantibus, non dormientibus prosunt*) και, αφετέρου, ότι ουδείς δύναται να επικαλείται ίδια παρανομία (*nemo auditur propriam turpitudinem allegans*)³. Φρονώ ότι η υφιστάμενη νομολογία οδηγεί σε απαντήσεις

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — Κατά τη Βελγική Κυβέρνηση, οι υπό κρίση υποθέσεις είναι μόνο δύο εκ των 879 υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου και οι οποίες αφορούν διαφορές που ανέκυψαν σε σχέση με τον νόμο της 24ης Μαρτίου 1987, για την υγεία των ζώων, και τον νόμο της 23ης Μαρτίου 1998, για την ίδρυση Ταμείου για την υγεία των ζώων και την ποιότητα των ζωικών προϊόντων. Σύμφωνα με προσωρινή εκτίμηση, τα ποσά που διεκδικούνται στο πλαίσιο των εκκρεμών αυτών υποθέσεων ανέρχονται συνολικώς σε 119 εκατομμύρια ευρώ.

3 — Η πρώτη αρχή είναι γνωστή στο αγγλικό δίκαιο, σε σχέση με την έννοια της επείκειας («equity»), υπό τη μορφή *vigilantibus non dormientibus aequitas subvenit*. Η δεύτερη αρχή είναι πολύ γνωστή στο Δικαστήριο. Σύμφωνα με συγγραφέα, πρόκειται για το αξίωμα που παρατίθεται συχνότερα από το Δικαστήριο και τους γενικούς εισαγγελείς του (βλ. Masson, A., «Usages et réflexivité du latin à la Cour de justice des Communautés européennes», *Revue trimestrielle de droit européen*, 2007, τεύχος 4, σ. 609 έως 633).

βασιζόμενες επί της πρώτης αρχής. Εντούτοις, αποδοχή της λύσεως αυτής θα σήμαινε ότι το Βελγικό Δημόσιο θα μπορούσε να επωφεληθεί της ασυνεπούς προσεγγίσεως που ακολούθησε από τις αρχές της δεκαετίας του '90, η οποία συνίσταται σε μη άρση των οικονομικών επιπτώσεων της παράνομης δράσεώς του έναντι ιδιωτών.

5. Όσον αφορά το νομικό πλαίσιο και τα πραγματικά περιστατικά, οι δύο υποθέσεις παρουσιάζουν ορισμένες ομοιότητες με τις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις Lornoy κ.λπ., Claeys, καθώς και Demoor κ.λπ.⁴ του 1992, καθώς και με την υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση van Calster κ.λπ.⁵ του 2003.

II — Το νομικό πλαίσιο

A — Ο νόμος του 1998 και η απόφαση van Calster κ.λπ.

6. Ο νόμος της 23ης Μαρτίου 1998 αφορά την ίδρυση Ταμείου για την υγεία των ζώων και την ποιότητα των ζωικών προϊόντων (στο εξής: νόμος του 1998)⁶.

7. Με τον νόμο αυτόν αντικαθίσταται καθεστώς εισαχθέν το 1987, καθώς και αντίστοιχο Ταμείο. Επρόκειτο για μικτό καθεστώς ενισχύσεων και υποχρεωτικών εισφορών που δεν είχε κοινοποιηθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το οποίο, με απόφαση της Επιτροπής του 1991 και με τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Lornoy κ.λπ., Claeys και Demoor κ.λπ., που το Δικαστήριο εξέδωσε το 1992, κρίθηκε ασύμβατο με το δίκαιο της Ένωσης.

8. Με έγγραφο του Δεκεμβρίου του 1995 και του Μαΐου του 1996, το Βασίλειο του Βελγίου κοινοποίησε σχέδιο νομοθετικών μέτρων για την κατάργηση του συστήματος του 1987 και την αντικατάστασή του με νέο σύστημα. Με απόφαση της Επιτροπής της 30ής Ιουλίου 1996, το σχέδιο αυτό, το οποίο επρόκειτο να αποτελέσει τον νόμο του 1998, κρίθηκε, άνευ επιφυλάξεως, συμβατό με την κοινή αγορά.

9. Το άρθρο 5 του νόμου του 1998 ορίζει ότι το Ταμείο του 1998 αντλεί πόρους, μεταξύ άλλων, από τις εισφορές που επιβάλλονται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα που παράγουν, μεταποιούν, μεταφέρουν, επεξεργάζονται, πωλούν ή εμπορεύονται ζώα ή ζωικά προϊόντα.

10. Ο νόμος του 1998 δεν διέπει αποκλειστικώς καταστάσεις που έπονται της θέσεώς του σε ισχύ, αλλά περιλαμβάνει ορισμένες διατάξεις οι οποίες αντικαθιστούν με αναδρομική ισχύ το καθεστώς του 1987.

4 — Βλ. αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1992, C-17/91, Lornoy κ.λπ. (Σύλλογή 1992, σ. I-6523)· C-114/91, Claeys (Σύλλογή 1992, σ. I-6559), καθώς και C-144/91 και C-145/91, Demoor κ.λπ. (Σύλλογή 1992, σ. I-6613).

5 — Απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2003, C-261/01 και C-262/01, van Calster κ.λπ. (Σύλλογή 2003, σ. I-12249).

6 — *Moniteur belge* της 30ής Απριλίου 1998, σ. 13469.

11. Το άρθρο 14 του νόμου του 1998, το οποίο παράγει αποτελέσματα από 1ης Ιανουαρίου 1988⁷, επιβάλλει εισφορές στα σφαγεία και στους εξαγωγείς. Το εν λόγω άρθρο διακρίνει, κατά τρόπο αναδρομικό, επτά διαφορετικές περιόδους, αρχής γενομένης από την 1η Ιανουαρίου 1988, ορίζοντας τα ποσά που οφείλονται για εκάστη αυτών.

12. Το άρθρο 15 του νόμου του 1998, το οποίο παράγει αποτελέσματα από 1ης Ιανουαρίου 1993⁸, επιβάλλει εισφορές στους υπευθύνους χροιστροφείων.

13. Το άρθρο 17, δεύτερο εδάφιο, του νόμου του 1998 προβλέπει αυτοδίκαιο συμψηφισμό των εισφορών που καταβλήθηκαν κατ' εφαρμογήν του συστήματος του 1987 και των εισφορών που οφείλονται στο πλαίσιο του συστήματος του 1998· συγκεκριμένα, η σχετική διάταξη ορίζει:

«Εφόσον παρίσταται ανάγκη, μεταξύ των ποσών που οφείλονται βάσει των διατάξεων των άρθρων 14, 15 και 16 και των ποσών που καταβλήθηκαν κατ' εφαρμογήν του [διατάγματος του 1987] επέρχεται αυτοδικαίως συμψηφισμός [...]».

14. Κατά το άρθρο 18 του νόμου του 1998:

«[...]»

Σε όλα τα στάδια της εμπορίας ή της παραγωγής που προηγούνται της σφαγής ή της εξαγωγής, οι υποχρεωτικές εισφορές για τις οποίες γίνεται λόγος με το άρθρο 14 μετακυλίνονται πλήρως στον παραγωγό. Αυτή η μετακύλιση λαμβάνει χώρα κατά τον καθορισμό της τιμής μεταξύ των μερών τόσο επ' ευκαιρία της πώλησεως ζώων όσο και επ' ευκαιρία της παροχής υπηρεσιών εκ μέρους του σφαγείου ή του εξαγωγέα.

Η υποχρεωτική αυτή εισφορά δεν δύναται να αναγράφεται επί του τιμολογίου ή του εγγράφου για το οποίο γίνεται λόγος με το άρθρο 4 του βασιλικού διατάγματος 22 της 15ης Σεπτεμβρίου 1970, περί του ειδικού καθεστώτος που ισχύει για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις όσον αφορά τον φόρο προστιθέμενης αξίας.

Οι υπεύθυνοι των σφαγείων οφείλουν να καταβάλλουν τις υποχρεωτικές αυτές εισφορές το αργότερο την τελευταία ημέρα του μήνα που έπεται του μήνα κατά τον οποίο έλαβε χώρα η σφαγή ή παρελήφθη η συστημένη επιστολή της Διοικήσεως. Οι εξαγωγείς οφείλουν να καταβάλλουν τις εν λόγω εισφορές στη Διοίκηση το αργότερο την τελευταία ημέρα του μήνα που έπεται του μήνα κατά τον οποίο παρελήφθη η συστημένη επιστολή της Διοικήσεως.

Οι υποχρεωτικές εισφορές του άρθρου 15 οφείλονται κατ' έτος. Καταβάλλονται στη Διοίκηση εντός τριάντα ημερών από της παραλαβής της συστημένης επιστολής με την οποία ζητείται η καταβολή τους.

[...]»

7 — Βλ. άρθρο 23 του νόμου του 1998.

8 — Βλ. άρθρο 23 του νόμου του 1998.

15. Το άρθρο 21 του νόμου του 1998 ορίζει:

σύστημα ενισχύσεων το οποίο με απόφαση της Επιτροπής κρίθηκε συμβατό με την κοινή αγορά, καθόσον οι εν λόγω εισφορές επιβάλλονται αναδρομικώς για περίοδο προγενέστερη της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως αυτής⁹

«Καταργούνται:

1° το άρθρο 32, §§ 2 και 3, του νόμου της 24ης Μαρτίου 1987, για την υγεία των ζώων, όπως έχει τροποποιηθεί με τους νόμους της 29ης Δεκεμβρίου 1990, της 20ής Ιουλίου 1991, της 6ης Αυγούστου 1993, της 21ης Δεκεμβρίου 1994 και της 20ής Δεκεμβρίου 1995 [...]».

— η απόφαση της Επιτροπής του 1996 δεν ενέχει έγκριση της αναδρομικής ισχύος του νόμου του 1998, για την ίδρυση Fonds budgétaire pour la santé et la qualité des animaux et des produits animaux (Ταμείου για την υγεία των ζώων και την ποιότητα των ζωικών προϊόντων).

16. Κατά το άρθρο του 23, ο νόμος του 1998 ισχύει, εξαιρουμένων των άρθρων του 14 και 15, από της δημοσίευσής του στο *Moniteur belge*. Η εν λόγω δημοσίευση έλαβε χώρα την 30ή Απριλίου 1998.

B — *Η εθνική κανονιστική ρύθμιση περί επιστροφής αχρεωστήτως καταβληθέντων και περί παραγραφής*

17. Στο πλαίσιο ερωτήματος που του υπεβλήθη σε σχέση με τον νόμο του 1998, το Δικαστήριο εκλήθη να αποφανθεί επί της ερμηνείας του άρθρου 93, παράγραφος 3, ΕΚ (το οποίο αντιστοιχεί στο νυν άρθρο 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ), καθώς και επί της αποφάσεως της Επιτροπής του 1996. Στο πλαίσιο της αποφάσεως van Calster κ.λπ.⁹, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι:

18. Το άρθρο 1376 του αστικού κώδικα έχει ως εξής:

«Όποιος εκ παραδρομής ή εσκεμμένως επισπράττει παροχή που δεν οφείλεται, υποχρεούται να την επιστρέψει σε εκείνον που αχρεωστήτως την κατέβαλε.»

— το άρθρο 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΚ έχει την έννοια ότι, υπό περιστάσεις όπως αυτές των υποθέσεων της κύριας δίκης, αποκλείει την είσπραξη εισφορών που χρηματοδοτούν ειδικώς

19. Το άρθρο 2262 bis, παράγραφος 1, του ίδιου κώδικα ορίζει:

«Οι ενοχικές αξιώσεις υπόκεινται σε δεκαετή παραγραφή.»

Κατά παρέκκλιση από τη διάταξη του πρώτου εδαφίου, οι αξιώσεις για αποκατάσταση

9 — Βλ., ανωτέρω, σημείο 5 των προτάσεων (σκέψεις 65 και 77).

ζημίας οι οποίες βασίζονται σε εξωσυμβατική ευθύνη παραγράφονται μετά πέντε έτη από την επομένη της ημέρας κατά την οποία ο ζημιωθείς έλαβε γνώση της ζημίας ή της επιδεινώσεώς της καθώς και της ταυτότητας του υπευθύνου.

[...]

20. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η διάταξη αυτή εισήχθη στον αστικό κώδικα μόλις με τον νόμο της 10ης Ιουνίου 1998, για την τροποποίηση ορισμένων διατάξεων περί παραγραφής. Μέχρι τότε ίσχυε ο γενικός κανόνας περί τριακονταετούς παραγραφής. Ο χρόνος παραγραφής για τις γεννηθείσες προ της ενάρξεως ισχύος του εν λόγω νόμου αξιώσεις ορίσθηκε επίσης στα δέκα έτη, καθώς οι μεταβατικές διατάξεις του άρθρου 10 του νόμου αυτού όριζαν ως σημείο αφετηρίας της νέας παραγραφής την ημερομηνία ενάρξεως ισχύος του νόμου, ήτοι την 27η Ιουλίου 1998.

21. Το άρθρο 2244 του αστικού κώδικα ορίζει τους κύριους λόγους διακοπής της παραγραφής:

«Η παραγραφή διακόπτεται με κλήση ενώπιον δικαστηρίου, επιταγή προς πληρωμή ή επιβολή κατασχέσεως· η διακοπή αρχίζει με την επίδοση του σχετικού εγγράφου στον οφειλέτη.

Η κλήση ενώπιον δικαστηρίου διακόπτει την παραγραφή έως την έκδοση οριστικής αποφάσεως. [...]

22. Κατά το αιτούν δικαστήριο, για τις δημόσιες αρχές ισχύουν, κατ' αρχήν, δυνάμει του άρθρου 2227 του αστικού κώδικα, οι παραγραφές του ιδιωτικού δικαίου:

«Για το Δημόσιο, τα δημόσια ιδρύματα και τους δήμους ισχύουν οι αυτές παραγραφές που ισχύουν για τους ιδιώτες, οι οποίες δύνανται ομοίως να αντισταθούν.»

23. Το άρθρο 100 των κωδικοποιημένων νόμων της 17ης Ιουλίου 1991, περί του Δημοσίου Λογιστικού, ορίζει¹⁰:

«Παραγράφονται και αποσβέννυνται οριστικώς υπέρ του Δημοσίου, υπό την επιφύλαξη των προθεσμιών που τάσσουν συναφώς άλλες νομοθετικές, κανονιστικές ή συμβατικές διατάξεις:

1° οι απαιτήσεις οι οποίες, ενώ έπρεπε να προβληθούν κατά τους όρους που προβλέπονται από τον νόμο ή από κανονιστική πράξη, δεν προβλήθηκαν εντός πέντε ετών από την 1η Ιανουαρίου του δημοσιονομικού έτους κατά το οποίο γεννήθηκαν·

2° οι απαιτήσεις οι οποίες, μολονότι προβλήθηκαν εντός της προθεσμίας της προηγούμενης παραγράφου, δεν εγκρίθηκαν

¹⁰ — *Moniteur belge* της 21ης Αυγούστου 1991, σ. 17960.

από τους υπουργούς εντός πέντε ετών από την 1η Ιανουαρίου του έτους κατά το οποίο αυτές προβλήθηκαν·

- 3° λοιπές απαιτήσεις των οποίων η ικανοποίηση δεν εγκρίθηκε εντός δέκα ετών από την 1η Ιανουαρίου του έτους κατά το οποίο αυτές γεννήθηκαν.

Εντούτοις, οι απαιτήσεις που πηγάζουν από δικαστικές αποφάσεις εξακολουθούν να υπόκεινται στη δεκαετή παραγραφή· η ικανοποίηση των εν λόγω απαιτήσεων γίνεται μέσω του Caisse des dépôts et consignations [Ταμείου Παρακαταθηκών].»

24. Κατά το άρθρο 101 του εν λόγω νόμου, «η κίνηση ένδικης διαδικασίας αναστέλλει την παραγραφή έως την έκδοση οριστικής αποφάσεως.»

25. Κατά το αιτούν δικαστήριο, εάν δεν ορίζεται άλλως, η πενταετής παραγραφή ισχύει, εν γένει, για όλες τις απαιτήσεις κατά του Δημοσίου. Συνεπώς, αξίωση βασιζόμενη στο άρθρο 1382 του αστικού κώδικα η οποία προβάλλεται κατά των δημοσίων αρχών λόγω παράνομης εκδόσεως ή εκτελέσεως υπουργικής αποφάσεως υπόκειται στην πενταετή παραγραφή¹¹.

11 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του Cour de cassation (ανώτατου ακυρωτικού δικαστηρίου) της 14ης Απριλίου 2003.

26. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 100, 1°, των κωδικοποιημένων νόμων περί του Δημοσίου Λογιστικού, εφαρμόζεται επί των απαιτήσεων από αχρεώστητη καταβολή.

27. Το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει, επίσης, ότι το Cour d'arbitrage (διαιτητικό δικαστήριο) έχει κρίνει, με διάφορες αποφάσεις του, βασιζόμενο επί των συναφών προπαρασκευαστικών εργασιών, ότι η εκ μέρους του νομοθέτη υπαγωγή των αξιώσεων κατά του Δημοσίου στην πενταετή παραγραφή συνιστά μέτρο το οποίο δεν είναι δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, ήτοι το κλείσιμο των λογαριασμών του Δημοσίου εντός ευλόγου χρόνου.

28. Τέλος, επιβάλλεται η επισήμανση ότι, κατά το άρθρο 2257, παράγραφος 2, του αστικού κώδικα, η παραγραφή αξιώσεως εξ αναγωγής αρχίζει μόνον από της ήττας στη δίκη επί της ευθείας αγωγής.

III — Οι διαφορές των κύριων δικών, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

A — Η υπόθεση Q-Beef (C-89/10)

29. Η Q-Beef είναι βελγική επιχείρηση που εμπορεύεται ζώα. Κατά το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου 1993 και Απριλίου 1998, η εν

λόγω επιχείρηση κατέβαλε διάφορες εισφορές στο Ταμείο του 1987, κατ' εφαρμογήν της κανονιστικής ρυθμίσεως του 1987, λόγω της εξαγωγής ζώων.

30. Δεδομένου ότι η κανονιστική ρύθμιση του 1998 αντικατέστησε αναδρομικώς την κανονιστική ρύθμιση του 1987, οι καταβληθείσες από την Q-Beef εισφορές «αναγνωρίστηκαν» στο πλαίσιο του νέου καθεστώτος και, από της ενάρξεως ισχύος αυτού, την 30ή Απριλίου 1998, επήλθε αυτοδικαίως συμψηφισμός¹².

31. Τη 2α Απριλίου 2007 η Q-Beef άσκησε αγωγή κατά του Βελγικού Δημοσίου με την οποία ζήτησε την επιστροφή των εισφορών που είχε καταβάλει κατά το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου 1993 και Απριλίου 1998, για τον λόγο ότι το καθεστώς του 1998 ήταν παράνομο.

32. Όσον αφορά την παραγραφή, κατά το αιτούν δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 100, 1°, των κωδικοποιημένων νόμων περί του Δημοσίου Λογιστικού, η πενταετής παραγραφή της απαιτήσεως της Q-Beef κατά του Βελγικού Δημοσίου άρχισε την 1η Ιανουαρίου του δημοσιονομικού έτους εντός του οποίου αυτή γεννήθηκε, εν προκειμένω του έτους ενάρξεως ισχύος του νόμου του 1998, ήτοι την 1η Ιανουαρίου 1998, και συμπληρώθηκε τη 12η νυκτερινή της 31ης Δεκεμβρίου 2002. Εφόσον το Βελγικό Δημόσιο ενήχθη τη 2α Απριλίου 2007, η απαίτηση της Q-Beef κατά του Βελγικού Δημοσίου έχει κατά το βελγικό δίκαιο παραγραφεί¹³. Κατά το αιτούν δικαστήριο, η προπαρατεθείσα απόφαση van

Calster κ.λπ. είναι μόνο διαπιστωτικού χαρακτήρα και δεν αποτελεί σημείο αφετηρίας της παραγραφής.

33. Υπό τις συνθήκες αυτές, το rechtbank van koophandel te Brussel αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Προσκρούει στο δίκαιο [της Ένωσης] η εκ μέρους του εθνικού δικαστή εφαρμογή της πενταετούς, προβλεπόμενης από το εθνικό δίκαιο για απαιτήσεις κατά του Δημοσίου, παραγραφής επί αξιώσεων για επιστροφή φόρων που εισπράχθηκαν από κράτος μέλος βάσει μικτού συστήματος ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων, αποδειχθέντος όχι μόνον εν μέρει παράνομου, αλλά και εν μέρει ασύμβατου με το δίκαιο [της Ένωσης], και οι οποίοι καταβλήθηκαν προ της ενάρξεως ισχύος νέου συστήματος ενισχύσεων και υποχρεωτικών εισφορών που αντικαθιστά το πρώτο σύστημα, συστήματος το οποίο, με τελική απόφαση της Επιτροπής, κηρύχθηκε συμβατό με το δίκαιο [της Ένωσης], πλην όμως όχι όσον αφορά την αναδρομική επιβολή εισφορών για περίοδο προγενέστερη της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως αυτής;

2) Αποκλείει το δίκαιο [της Ένωσης] τη δυνατότητα κράτους μέλους να επικαλείται επιτυχώς χρόνους παραγραφής προβλεπόμενους από το εθνικό δίκαιο οι οποίοι είναι ιδιαιτέρως ευνοϊκοί για το ίδιο, εν συγκρίσει προς τους προβλεπόμενους από το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο, στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας που ιδίωτης κινεί εναντίον του για την προάσπιση

12 — Βλ. άρθρα 14, 17 και 21 του νόμου του 1998.

13 — Εάν, εντούτοις, γινόταν δεκτή η δεκαετής παραγραφή, με αφετηρία την ημερομηνία ενάρξεως ισχύος του νόμου του 1998, ήτοι την 30ή Απριλίου 1998, η άσκηση της αγωγής, τη 2α Απριλίου 2007, θα προηγείτο της ημερομηνίας συμπλήρωσεως του χρόνου παραγραφής.

των δικαιωμάτων που ο ίδιος αντλεί από τη Συνθήκη ΕΚ, σε υπόθεση όπως αυτή που εκκρεμεί ενώπιον του εθνικού δικαστή, όπου αυτοί οι ιδιαίτερος ευνοϊκοί χρόνοι παραγραφής που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο συνεπάγονται αποκλεισμό της δυνατότητας αναζήτησεως φορολογικών επιβαρύνσεων που καταβλήθηκαν στο κράτος μέλος βάσει μικτού συστήματος ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων το οποίο αποδείχθηκε όχι μόνον εν μέρει παράνομο, αλλά και εν μέρει ασύμβατο με το δίκαιο [της Ένωσης], η δε αντίθεση με το δίκαιο [της Ένωσης] διαπιστώθηκε από το Δικαστήριο [...] μόνο μετά τη συμπλήρωση αυτών των ιδιαίτερος ευνοϊκών χρόνων παραγραφής του εθνικού δικαίου, έστω και αν ο παράνομος χαρακτήρας τους υφίστατο εξαρχής;»

B — Η υπόθεση (C-96/10)

34. Ο F. Bosschaert είναι επαγγελματίας αγρότης και, υπό την ιδιότητά του αυτή, εκτρέφει χοίρους από το 1970. Βάσει του καθεστώτος του 1987 και κατά το διάστημα μεταξύ 1989 και 1996, ο F. Bosschaert κατέβαλε εισφορές, προοριζόμενες για το Ταμείο του 1987, για ζώα των οποίων είχε παραγγείλει τη σφαγή. Ο F. Bosschaert κατέβαλλε τις εισφορές στη Vleesgroothandel Georges Goossens en Zonen NV, η οποία τις διαβίβαζε στη Slachthuizen Goossen NV, που της κατέθετε εν τέλει στο εν λόγω ταμείο.

35. Δεδομένου ότι η κανονιστική ρύθμιση του 1998 αντικατέστησε αναδρομικά την κανονιστική ρύθμιση του 1987, οι

καταβληθείσες από τον F. Bosschaert εισφορές «αναγνωρίστηκαν» στο πλαίσιο του νέου καθεστώτος και, από της ενάρξεως ισχύος αυτού, την 30ή Απριλίου 1998, επήλθε αυτοδικαίως συμψηφισμός¹⁴.

36. Κατά το αιτούν δικαστήριο, όπως προκύπτει από τα διαδικαστικά έγγραφα της 30ής και της 31ής Ιουλίου 2007, αίτημα της αγωγής που ο F. Bosschaert άσκησε ενώπιον των βελγικών δικαστηρίων είναι η εκ μέρους του Βελγικού Δημοσίου επιστροφή των εισφορών που ο ίδιος κατέβαλε κατά το διάστημα 1989-1996, για τον λόγο ότι αυτές είχαν επιβληθεί παρανόμως, καθώς η οικεία κανονιστική ρύθμιση ήταν αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης.

37. Επικουρικώς και σε περίπτωση κατά την οποία αποκλεισθεί η δυνατότητα δικαστικής επιδίωξης της αξίωσης κατά του Βελγικού Δημοσίου, ο ενάγων ζητεί να υποχρεωθούν οι επιχειρήσεις Goossens, αλληλεγγύως και εις ολόκληρον με το Βελγικό Δημόσιο, να του αποδώσουν τα ζητούμενα ποσά.

38. Όσον αφορά την παραγραφή, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, όπως και στην υπόθεση Q-Beef, η αξίωση του F. Bosschaert (την οποία αυτός επεδίωξε δικαστικώς με αγωγή της 31ης Ιουλίου 2007) και η εξ αγωγής αξίωση των επιχειρήσεων Goossens (την οποία αυτές επεδίωξαν δικαστικώς με αγωγή της 21ης Νοεμβρίου 2007) κατά του Βελγικού Δημοσίου έχουν παραγραφεί λόγω συμπληρώσεως της πενταετούς παραγραφής που προβλέπεται από το άρθρο 100, 1°, των κωδικοποιημένων νόμων περί του Δημοσίου

14 — Βλ. άρθρα 14, 17, 21 και 23 του νόμου του 1998.

Λογιστικού, η οποία άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1998 και συμπληρώθηκε την 31η Δεκεμβρίου 2002. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά επίσης ότι η απόφαση van Calster κ.λπ. είναι αμιγώς διαπιστωτικού χαρακτήρα, καθώς το Δικαστήριο δεν αποφαινεται το πρώτον υπέρ του αχρεώστητου χαρακτήρα των καταβληθεισών εισφορών, αλλά περιορίζεται στη διαπίστωση ότι οι επιβαρύνσεις ήταν παράνομες διότι είχαν επιβληθεί αναδρομικώς.

39. Εντούτοις, από την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου προκύπτει ότι αξιώσεις που ο F. Bosschaert επεδίωξε δικαστικώς με αγωγή κατά των επιχειρήσεων Goossens υπόκεινται σε δεκαετή παραγραφή, διότι χαρακτηρίζονται ενοχικές. Η δεκαετής αυτή παραγραφή άρχισε την 27η Ιουλίου 1998, ημερομηνία ενάρξεως ισχύος του νόμου της 10ης Ιουνίου 1998, με τον οποίο εισήχθη η νέα αυτή δεκαετής παραγραφή για τις διαφορές μεταξύ ιδιωτών. Η εν λόγω παραγραφή συμπληρώθηκε επομένως στα τέλη Ιουλίου 2008, ήτοι πολύ μετά την έκδοση της προπαρατεθείσας αποφάσεως van Calster κ.λπ., γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η παραγραφή δεν ηδύνατο να αντιταχθεί στις εν λόγω αξιώσεις.

40. Όσον αφορά τις εξ αναγωγής αξιώσεις κατά του Βελγικού Δημοσίου που οι επιχειρήσεις Goossens επεδίωξαν δικαστικώς με αγωγές της 21ης Νοεμβρίου 2007, πρόκειται για αξιώσεις οι οποίες δεν έχουν παραγραφεί διότι αποτελούν συνέχεια των αγωγών που ο F. Bosschaert άσκησε την 30ή και την 31ή Ιουλίου 2007¹⁵.

41. Υπό τις συνθήκες αυτές, το rechtbank van eerste aanleg te Brussel αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και

να υποβάλει στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα, εκ των οποίων το πρώτο και το τρίτο ταυτίζονται, αντιστοίχως, με το πρώτο και το δεύτερο ερώτημα της υποθέσεως Q-Beef, τα οποία παρετέθησαν ανωτέρω, ενώ το δεύτερο έχει ως εξής:

«2) Σε περίπτωση κατά την οποία κράτος μέλος επιβάλλει φορολογικές επιβαρύνσεις σε ιδιώτη ο οποίος, με τη σειρά του, υποχρεούται να μετακυλίσει τις επιβαρύνσεις αυτές σε άλλους ιδιώτες με τους οποίους διατηρεί εμπορικές σχέσεις σε τομέα όπου το κράτος μέλος έχει καθιερώσει μικτό σύστημα ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων, το οποίο, εντούτοις, στη συνέχεια αποδεικνύεται όχι μόνον εν μέρει παράνομο, αλλά και εν μέρει ασύμβατο με το δίκαιο [της Ένωσης], προσκρούσει στο δίκαιο [της Ένωσης] η δύναμη εθνικών διατάξεων υπαγωγή της αξιώσεως των εν λόγω ιδιωτών για επιστροφή, εκ μέρους του κράτους μέλους, εισφορών των οποίων η καταβολή είναι αντίθετη προς το δίκαιο [της Ένωσης] σε βραχύτερη παραγραφή, τη στιγμή δε κατά την οποία η αξίωσή τους για επιστροφή των ίδιων εισφορών από μεσολαβήσαντα ιδιώτη υπόκειται σε πιο μακρά παραγραφή, οπότε ο μεσολαβήσας αυτός ιδιώτης δύναται να βρεθεί σε κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας, ενώ η κατ' αυτού αξίωση δεν έχει παραγραφεί, έχει παραγραφεί η αξίωση κατά του κράτους μέλους, με αποτέλεσμα ο ιδιώτης αυτός να μπορεί να εναχθεί από άλλους που δρουν στον ίδιο τομέα και να πρέπει, ενδεχομένως, να προσεπικαλέσει το κράτος μέλος ως δικονομικό εγγυητή, πλην όμως να μη δύναται να αναζητήσει

15 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 28 των προτάσεων.

από το κράτος μέλος τις εισφορές που ο ίδιος κατέβαλε απευθείας σε αυτό;»

Ένωσης, κατά πάγια νομολογία, το κράτος μέλος υποχρεούται, κατ' αρχήν, να αποδώσει τις φορολογικές επιβαρύνσεις που εισπράχθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης¹⁶.

Γ — Διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

42. Με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 6ης Απριλίου 2010 αποφασίσθηκε η συνεκδίκηση των υποθέσεων C-89/10 και C-96/10 για τη διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και για την έκδοση κοινής αποφάσεως.

43. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Q-Beef, ο F. Bosschaert, οι επιχειρήσεις Goossens, η Βελγική Κυβέρνηση και η Επιτροπή.

44. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που διεξήχθη την 3η Νοεμβρίου 2011 εκπροσωπήθηκαν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

IV — Ανάλυση

A — Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

45. Κατ' αρχάς, όσον αφορά την επιστροφή αχρεωστήτως καταβληθέντων στο δίκαιο της

46. Το Δικαστήριο έχει επίσης επανειλημμένως επισημάνει ότι το ζήτημα της επιστροφής φορολογικών επιβαρύνσεων αχρεωστήτως καταβληθεισών αντιμετωπίζεται με διαφορετικούς τρόπους στα διάφορα κράτη μέλη, ακόμη και εντός του ίδιου κράτους μέλους, αναλόγως του είδους του φόρου ή της επιβαρύνσεως.

47. Η ανομοιογένεια αυτή των εθνικών συστημάτων οφείλεται κυρίως στην απουσία, από την έννομη τάξη της Ένωσης, κανονιστικής ρυθμίσεως διέπουσας την επιστροφή εθνικών φόρων αχρεωστήτως καταβληθέντων. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας καταστάσεως, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη εκάστου των κρατών μελών να ορίζει τα αρμόδια δικαστήρια και να καθορίζει τους δικονομικούς κανόνες για την κίνηση των ένδικων διαδικασιών που σκοπούν στην προάσπιση των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης, υπό τον όρον ότι οι κανόνες αυτοί, αφενός, δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν αντίστοιχες προσφυγές της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, δεν καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας)¹⁷.

16 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Ιανουαρίου 1997, C-192/95 έως C-218/95, Comateb κ.λπ. (Συλλογή 1997, σ. I-165, σκέψη 20), και της 17ης Ιουνίου 2004, C-30/02, Recheio - Cash & Carry (Συλλογή 2004, σ. I-6051, σκέψη 15).

17 — Βλ., μεταξύ άλλων, όσον αφορά την αναίτητη αχρεωστήτως καταβληθέντων, απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 1998, C-231/96, Edis (Συλλογή 1998, σ. I-4951, σκέψη 34), και προπαρατεθείσα απόφαση Recheio - Cash & Carry (σκέψη 17), καθώς και, εν γένει, αποφάσεις της 15ης Απριλίου 2008, C-268/06, Impact (Συλλογή 2008, σ. I-2483, σκέψη 46), και της 8ης Μαρτίου 2011, C-240/09, Lesoochranárske zoskupenie (Συλλογή 2010, σ. I-1255, σκέψη 48).

B — *Επί του πρώτου ερωτήματος στις υποθέσεις Q-Beef και Bosschaert*

48. Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινίσει εάν είναι σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης η εφαρμογή της πενταετούς παραγραφής, η οποία προβλέπεται από την εσωτερική έννομη τάξη για τις απαιτήσεις κατά του Δημοσίου, επί αξιώσεων για επιστροφή φόρων οι οποίοι καταβλήθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, βάσει μικτού συστήματος ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων.

49. Όσον αφορά τις προθεσμίες που τάσσονται από την εθνική νομοθεσία, κατ' εφαρμογήν της αρχής της αποτελεσματικότητας αυτές δεν δύναται να διαμορφώνονται κατά τρόπο ώστε να καθιστούν στην πράξη αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την αποκατάσταση της ζημίας¹⁸.

50. Σε σχέση με την τελευταία αυτή αρχή, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι συμβιβάζεται με το δίκαιο της Ένωσης ο καθορισμός, χάριν της ασφάλειας δικαίου, εύλογων αποσβεστικών προθεσμιών για την άσκηση ένδικου βοηθήματος, προθεσμιών οι οποίες προστατεύουν τόσο τον φορολογούμενο όσο και την εμπλεκόμενη διοικητική αρχή¹⁹. Πράγματι, τέτοιες προθεσμίες δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η έννομη τάξη της Ένωσης.

51. Ο εύλογος χαρακτήρας των προθεσμιών αξιολογείται ανά περίπτωση. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ως εύλογη τριετή αποσβεστική προθεσμία του εθνικού δικαίου²⁰. Υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση *Recheio — Cash & Carry* κρίθηκε εύλογη ακόμη και προθεσμία ενενήντα ημερών²¹.

52. Εν προκειμένω, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι χρόνος παραγραφής τεσσάρων ή πέντε ετών, αναλόγως της ημερομηνίας κατά την οποία γεννάται η υποχρέωση²², αρκεί για να παράσχει στον φορολογούμενο τη δυνατότητα να λάβει εν πλήρει γνώσει της κατάστασεως την απόφαση ασκήσεως προσφυγής ακυρώσεως και να συγκεντρώσει προς τούτο όλα τα αναγκαία πραγματικά και νομικά στοιχεία.

53. Προτείνω, ως εκ τούτου, στο Δικαστήριο να αποφανθεί ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν εμποδίζει, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, την εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου εφαρμογή της πενταετούς παραγραφής που προβλέπεται στην εσωτερική έννομη τάξη για τις απαιτήσεις κατά του Δημοσίου επί των αξιώσεων για επιστροφή φόρων που εισπράχθηκαν παρανόμως από το κράτος μέλος, βάσει μικτού συστήματος ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων.

18 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 24ης Μαρτίου 2009, C-445/06, *Danske Slagterier* (Συλλογή 2009, σ. I-2119, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

19 — Βλ. απόφαση της 17ης Νοεμβρίου 1998, C-228/96, *Aprile* (Συλλογή 1998, σ. I-7141, σκέψη 19 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

20 — Βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση *Aprile* (σκέψη 19)· απόφαση της 11ης Ιουλίου 2002, C-62/00, *Marks & Spencer* (Συλλογή 2002, σ. I-6325, σκέψη 35), και απόφαση της 15ης Απριλίου 2010, C-542/08, *Barth* (Συλλογή 2010, σ. I-3189, σκέψη 28).

21 — Σκέψη 18.

22 — Βλ. άρθρο 100 των κωδικοποιημένων νόμων (το οποίο παρατίθεται με το σημείο 23 των παρούσων προτάσεων).

Γ — *Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος στην υπόθεση Q-Beef και επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος στην υπόθεση Bosschaert*

54. Με τα ερωτήματα αυτά το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν η εκ μέρους του Δικαστηρίου διαπίστωση, με απόφαση εκδοθείσα στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής, του ασύμβατου με το δίκαιο της Ένωσης χαρακτήρα της αναδρομικής ισχύος του νόμου του 1998 ασκεί επιρροή επί του χρονικού σημείου ενάρξεως της παραγραφής που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο για την αναζήτηση εισφορών που καταβλήθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης.

55. Όσον αφορά το χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής, κατά πάγια νομολογία, πρόκειται για ζήτημα που άπτεται, κατ' αρχήν, του εθνικού δικαίου. Οι λύσεις επί του ζητήματος αυτού δύνανται να ποικίλλουν: το χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής μπορεί να ταυτίζεται με την ημερομηνία καταβολής, να καθορίζεται σε συνάρτηση με την εν λόγω ημερομηνία²³ ή, όπως εν προκειμένω, να συσχετίζεται με την έναρξη ισχύος της νέας κανονιστικής ρυθμίσεως.

56. Επιβάλλεται η υπόμνηση ότι η ερμηνεία που το Δικαστήριο δίδει σε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, κατά την άσκηση της αρμοδιότητας που του απονέμει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, διαφωτίζει και αποσαφηνίζει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, την έννοια και το περιεχόμενο του κανόνα αυτού, όπως αυτός πρέπει ή θα έπρεπε να νοείται και να

εφαρμόζεται από της ενάρξεως ισχύος του²⁴. Εν ολίγοις, μια προδικαστική απόφαση έχει αμιγώς ερμηνευτική και όχι πρωτογενή αξία, με συνέπεια τα αποτελέσματά της να ανάγονται, κατ' αρχήν, στην ημερομηνία ενάρξεως ισχύος του ερμηνευόμενου κανόνα²⁵.

57. Κατά το αιτούν δικαστήριο, στην υπόθεση της κύριας δίκης, η παραγραφή άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1998 και συμπληρώθηκε την 31η Δεκεμβρίου 2002. Επισημώς το χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής είναι βεβαίως προγενέστερο της εκδόσεως, της δημοσιεύσεως και της θέσεως σε ισχύ της κανονιστικής ρυθμίσεως, οι οποίες έλαβαν χώρα, αντιστοίχως, τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1998. Όπως, ωστόσο, προκύπτει από την προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ., τούτο δεν καθιστά αδύνατη την κίνηση ένδικης διαδικασίας. Εν προκειμένω, καιτοι η έναρξη της παραγραφής είχε ελαφρώς αναδρομικό χαρακτήρα, μεσολάβησε μικρό χρονικό διάστημα επαρκές, κατά την άποψή μου, για την άσκηση αγωγής.

58. Συνεπώς, το γεγονός ότι η προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ. εκδόθηκε μόλις το 2003 δεν ασκεί, αυτή καθ' εαυτήν, επιρροή στο χρονικό σύνολο ενάρξεως της παραγραφής, η οποία, κατά το αιτούν δικαστήριο, άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1998.

24 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, *Denkavit italiana* (Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 605, σκέψη 16) της 10ης Φεβρουαρίου 2000, C-50/96, *Deutsche Telekom* (Συλλογή 2000, σ. 1-743, σκέψη 43) της 13ης Ιανουαρίου 2004, C-453/00, *Kühne & Heitz* (Συλλογή 2004, σ. 1-837, σκέψη 21), και της 12ης Φεβρουαρίου 2008, C-2/06, *Kempton* (Συλλογή 2008, σ. 1-411, σκέψη 35).

25 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 1995, C-137/94, *Richardson* (Συλλογή 1995, σ. 1-3407, σκέψη 33) απόφαση της 6ης Μαρτίου 2007, C-292/04, *Meilicke* κ.λπ. (Συλλογή 2007, σ. 1-1835, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και προπαρατεθείσα απόφαση *Kempton* (σκέψη 35).

23 — Όπως συμβαίνει στην περίπτωση του άρθρου 100 των κωδικοποιημένων νόμων.

59. Επιβάλλεται η υπόμνηση ότι το Δικαστήριο σπανίως παρεμβαίνει σε ζητήματα που άπτονται του χρονικού σημείου ενάρξεως παραγραφής. Συγκεκριμένα, τούτο συνέβη μόνο με την απόφαση Emmott, με την οποία το Δικαστήριο όρισε ως «αποδεκτό» χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής την ημερομηνία πλήρους μεταφοράς της οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, δεδομένου ότι η προσφεύγουσα είχε στερηθεί πλήρως το δικαίωμα ασκήσεως αποτελεσματικής προσφυγής²⁶.

60. Εν προκειμένω δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα, καθόσον η υιοθετηθείσα στο πλαίσιο της υποθέσεως Emmott προσέγγιση αποσαφηνίσθηκε περαιτέρω με τη μεταγενέστερη νομολογία, ιδίως με την απόφαση Fantask κ.λπ.²⁷, η οποία επικυρώθηκε προσφάτως με την απόφαση Danske Slagterier²⁸, με τις μεταγενέστερες αυτές αποφάσεις κρίθηκε ότι οι προσφεύγουσες δεν ηδύναντο να επικαλεσθούν τη λύση που προκρίθηκε με την απόφαση Emmott. Το Δικαστήριο απεφάνθη ρητώς ότι η προκριθείσα με την απόφαση Emmott λύση εδικαιολογείτο από τις ιδιαίτερες περιστάσεις της συγκεκριμένης υποθέσεως, υπό τις οποίες η αποκλειστική προθεσμία στερούσε πλήρως στην προσφεύγουσα της κύριας δίκης τη δυνατότητα να επικαλεσθεί το δικαίωμά της ίσης μεταχειρίσεως δυνάμει οδηγίας της Ένωσης²⁹.

61. Το χρονικό σημείο ενάρξεως της παραγραφής άπτεται επομένως του εθνικού δικαίου. Στην εσωτερική έννομη τάξη είναι

ασφαλώς δυνατή η συνάρτηση του χρονικού αυτού σημείου με ποικίλα γεγονότα, όπως μια δικαστική απόφαση με την οποία διαπιστώνεται το ασύμβατο εθνικής διατάξεως με το δίκαιο της Ένωσης. Πρόκειται για λύση η οποία δεν είναι άγνωστη στους κόλπους της Ένωσης. Συγκεκριμένα, με την απόφαση Roquette Frères, στο πλαίσιο της οποίας εκλήθη να αναλύσει τη συναφή γαλλική νομοθεσία, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη δυνατότητα αυτή³⁰. Εντούτοις, απόκειται κατά κανόνα στο κράτος μέλος να προκρίνει μια τέτοια λύση και, όπως είναι σαφές, το Βασίλειο του Βελγίου δεν προέβη εν προκειμένω σε μια τέτοια επιλογή.

62. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων και μολονότι η απόφαση Calster κ.λπ. εκδόθηκε μετά τη συμπλήρωση του χρόνου παραγραφής, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στο υπό εξέταση ερώτημα την απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν αποκλείει, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, τη δυνατότητα κράτους μέλους να επικαλεσθεί χρόνους παραγραφής προβλεπόμενους από την εθνική νομοθεσία οι οποίοι είναι ευνοϊκότεροι για το ίδιο, εν συγκρίσει προς τους προβλεπόμενους από το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο, προκειμένου να αμυνθεί στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας κινηθείσας εναντίον του από ιδιώτη για την προάσπιση δικαιωμάτων που αντλούνται από τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

63. Εκτιμώ, εντούτοις, ότι είναι αναγκαία μια τελευταία διευκρίνιση καθώς, για τους λόγους που θα εκτεθούν κατωτέρω, δύναται, υπό εξαιρετικές περιστάσεις, να αποκλεισθεί

26 — Βλ. απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-208/90, Emmott (Συλλογή 1991, σ. I-4269, σκέψη 21).

27 — Βλ. απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 1997, C-188/95 (Συλλογή 1997, σ. I-6783, σκέψη 51).

28 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Danske Slagterier (σκέψη 54).

29 — Βλ., ομοίως, αποφάσεις της 17ης Ιουλίου 1997, C-90/94, Haahr Petroleum (Συλλογή 1997, σ. I-4085, σκέψη 52), και C-114/95 και C-115/95, Texaco et Olieselskabet Danmark (Συλλογή 1997, σ. I-4263, σκέψη 48).

30 — Απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2000, C-88/99, Roquette Frères (Συλλογή 2000, σ. I-10465, σκέψη 37).

η δυνατότητα κράτους μέλους να αντιτάξει συμπλήρωση του χρόνου παραγραφής, εάν η συμπεριφορά των εθνικών αρχών σε συνδυασμό με τον προβλεπόμενο χρόνο παραγραφής ηδύνατο να στερήσει πλήρως σε ορισμένο πρόσωπο τη δυνατότητα επικλήσεως των δικαιωμάτων του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων³¹.

Δ — Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος στην υπόθεση Bosschaert

1. Ανάλυση

64. Το εν λόγω ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορά το συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης χρόνο παραγραφής αξίωσης για την επιστροφή εισφορών που εισπράχθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, ο οποίος, δυνάμει εθνικών διατάξεων, είναι μεγαλύτερος για την αξίωση κατά ιδιώτη εν συγκρίσει προς εκείνον που ισχύει για την αξίωση κατά του κράτους μέλους. Ο μεσολαβήσας ιδιώτης, ο οποίος μετακίνησε σε άλλον ιδιώτη τις επιβληθείσες από το Δημόσιο φορολογικές επιβαρύνσεις, δύναται με τον τρόπο αυτό να περιέλθει σε κατάσταση κατά την οποία η αξίωση για επιστροφή των φόρων που εισπράχθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης δεν

έχει παραγραφεί έναντι του ιδίου, ενώ έχει παραγραφεί έναντι του κράτους μέλους³².

65. Κατά το αιτούν δικαστήριο, εν προκειμένω, οι ιδιώτες δεν έχουν πλέον τη δυνατότητα να ασκήσουν κατά του Δημοσίου αγωγή για επιστροφή των αχρεωστήτως καταβληθέντων, λόγω της πενταετούς παραγραφής, η οποία άρχισε με το δημοσιονομικό έτος κατά το οποίο γεννήθηκε η υποχρέωση. Συνεπώς, κατά το εθνικό δικαστήριο, ούτε ο F. Bosschaert ούτε οι επιχειρήσεις Goossens δύναται να διεκδικήσουν απευθείας από το Δημόσιο την απόδοση των εισφορών ως αχρεωστήτως καταβληθεισών³³.

66. Εντούτοις, ο F. Bosschaert, ο οποίος κατέβαλε τις εισφορές του στο Δημόσιο μέσω των επιχειρήσεων Goossens, θα έπρεπε να μπορεί να τις αναζητήσει από τους εν λόγω ενδιάμεσους φορείς, δεδομένου ότι εφαρμοστέα επί της μεταξύ ιδιωτών αναζητήσεως αχρεωστήτως καταβληθέντων είναι η δεκαετής παραγραφή.

67. Εξάλλου, εάν οι επιχειρήσεις Goossens υποχρεώνονταν να αποδώσουν τις αχρεωστήτως καταβληθείσες εισφορές στον

32 — Το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να εντοπίζει διαφορά στους χρόνους παραγραφής που τυγχάνουν εφαρμογής. Αντιθέτως, η Βελγική Κυβέρνηση, θεωρώντας ότι οι υπό κρίση υποθέσεις σχετίζονται με την εξωσυμβατική ευθύνη, διατύπωσε διαφορετική θέση κατά την επί ακροατηρίου σύζητησι: η εν λόγω κυβέρνηση υποστήριξε ότι ο χρόνος παραγραφής ήταν ίδιος, ήτοι πέντε έτη, έστω και αν τα χρονικά σημεία ενάρξεως παρουσίαζαν μικρή διαφορά. Επισημαίνεται ότι, κατά το αιτούν δικαστήριο, οι εν λόγω υποθέσεις αφορούν την αναζήτηση αχρεωστήτως καταβληθέντων (condictio indebiti). Για το ζήτημα του χαρακτηρισμού βλ. απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2006, C-446/04, Test Claimants in the FII Group Litigation (Συλλογή 2006, σ. I-11753, σκέψη 201).

33 — Επιβάλλεται η επισήμανση ότι το υπό εξέταση προδικαστικό ερώτημα δεν αφορά την Q-Beef, η οποία κατέβαλε τις εισφορές απευθείας στο Δημόσιο.

31 — Βλ., συναφώς, προπαρατεθείσες αποφάσεις Barth (σκέψη 33) και Aprile (σκέψεις 43 έως 45).

F. Bosschaert, θα μπορούσαν, κατά το αιτούν δικαστήριο, να ανακτήσουν τα ποσά αυτά από το Δημόσιο, ασκώντας αγωγή όχι βάσει της αξιώσεως για επιστροφή αχρεωστήτως καταβληθέντων, η οποία υπόκειται σε πενταετή παραγραφή, αλλά βάσει δικαιώματος αναγωγής από ενοχική σχέση.

68. Όσον αφορά το συμβατό της καταστάσεως αυτής με το δίκαιο της Ένωσης, επιβάλλονται οι ακόλουθες επισημάνσεις.

69. Όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, εν προκειμένω δεν ετέθη καν ζήτημα διαφορετικής αντιμετώπισης των «εθνικών» και των «κοινοτικών» καταστάσεων. Εκτιμώ, ως εκ τούτου, ότι η επίμαχη κανονιστική ρύθμιση πληροί το κριτήριο αυτό.

70. Όσον αφορά την αρχή της ισοδυναμίας, υπό το φως της προγενέστερης νομολογίας η κατάσταση εμφανίζεται ομοίως αρκούντως σαφής.

71. Με την απόφαση Prisco και CASER, το Δικαστήριο έκρινε ότι «το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει σε κράτος μέλος να αντιτάσσει στις ένδικες προσφυγές περί επιστροφής φόρων εισπραχθέντων κατά παράβαση του κοινοτικού δικαίου τριετή αποκλειστική προθεσμία του εσωτερικού δικαίου αποκλίνουσα από το κοινό καθεστώς των αγωγών περί αναζητήσεως των αχρεωστήτως καταβληθέντων μεταξύ ιδιωτών, [η] οποί[α] [είναι] [...] ευνοϊκότερη [...], εφόσον η αποκλειστική αυτή προθεσμία εφαρμόζεται κατά τον ίδιο τρόπο στις ένδικες προσφυγές περί

επιστροφής των φόρων που στηρίζονται στο κοινοτικό δίκαιο και σε εκείνες που στηρίζονται στο εσωτερικό δίκαιο»³⁴.

72. Λαμβανομένης υπόψη της εν λόγω αποφάσεως, θα έπρεπε να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν απαγορεύει σε κράτος μέλος να αντιτάσσει στις αγωγές που ασκούνται εναντίον του για επιστροφή εισφορών που εισπράχθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του κοινοτικού δικαίου τριετή αποκλειστική προθεσμία του εθνικού δικαίου αποκλίνουσα, ως ευνοϊκότερη για το κράτος μέλος, από το κοινό καθεστώς που διέπει τις μεταξύ ιδιωτών αγωγές για επιστροφή αχρεωστήτως καταβληθέντων, εφόσον η αποκλειστική αυτή προθεσμία εφαρμόζεται κατά τον ίδιο τρόπο επί των αγωγών για επιστροφή των εν λόγω εισφορών οι οποίες ασκούνται βάσει του δικαίου της Ένωσης και επί εκείνων οι οποίες στηρίζονται στο εθνικό δίκαιο.

73. Εντούτοις, επιβάλλεται η ελαφρά διαφοροποίηση της προσεγγίσεως αυτής στην περίπτωση κατά την οποία, αφενός, οι εισφορές έχουν καταβληθεί στο Δημόσιο μέσω ενδιάμεσου φορέα και, αφετέρου, μεταξύ ιδιωτών ισχύει δεκαετής παραγραφή, ενώ έναντι του Δημοσίου ισχύει πενταετής παραγραφή.

74. Μια τέτοια περίπτωση θα ήταν σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης εάν ο ενδιάμεσος ιδιώτης, ο οποίος υποχρεώθηκε να αποδώσει τα αχρεωστήτως καταβληθέντα ποσά σε άλλον ιδιώτη, απήλαυε εύλογης προθεσμίας παρέχουσας σε αυτόν τη δυνατότητα να διεκδικήσει από το Δημόσιο αποτελεσματικώς τα ποσά που απέδωσε. Σε αντίθετη περίπτωση, ο καθορισμός διαφορετικών προθεσμιών δεν θα ήταν σύμφωνος με το δίκαιο της Ένωσης,

34 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Edis (σκέψη 39): προπαρατεθείσα απόφαση Aprile (σκέψη 34) και απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2002, C-216/99 και C-222/99, Prisco και CASER (Συλλογή 2002, σ. I-6761, σκέψη 70).

καθώς ο ενδιαμέσος ιδιώτης, ο οποίος δεν θα ηδύνατο νομικώς να αποφύγει τη μετακύλιση των εν λόγω επιβαρύνσεων στους πελάτες του, θα επωμιζόταν τις συνέπειες παρανομίας καταλογιστέας στο Δημόσιο.

75. Εν προκειμένω, κατά το αιτούν δικαστήριο, η εκ μέρους του ενδιαμέσου ιδιώτη αγωγή βάσει του αναγωγικού δικαιώματος όχι μόνον είναι, κατ' αρχήν, δυνατή αλλά και πρέπει να ευδοκιμήσει.

76. Συνεπώς, δεδομένου ότι πληρούνται οι όροι αυτοί, εκτιμώ ότι η κατάσταση είναι σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης.

2. Πρόσθετοι συλλογισμοί

77. Μολονότι έχουν ήδη παρασχεθεί στοιχεία προς απάντηση στο υπό εξέταση ερώτημα, κρίνεται αναγκαία η ανάπτυξη ορισμένων πρόσθετων συλλογισμών.

Περί του χρονικού σημείου ενάρξεως και περί της διάρκειας της αποσβεστικής προθεσμίας

78. Προτάθηκε ανωτέρω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ότι είναι ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης πενταετής αποσβεστική προθεσμία που αρχίζει με το δημοσιονομικό έτος κατά το οποίο γεννήθηκε η απαίτηση.

79. Επομένως, έχει αποκρουσθεί η εφαρμογή της λύσεως που προκρίθηκε με την προπαρατεθείσα απόφαση Emmott, ήτοι η πρόταση των εναγουσών της κύριας δίκης για καθορισμό ως χρονικού σημείου ενάρξεως της παραγραφής της ημερομηνίας δημοσιεύσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου.

80. Εντούτοις, μια απόφαση του Δικαστηρίου που εκδόθηκε στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής και η οποία αποσαφηνίζει νομική κατάσταση, όπως η προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ., θα μπορούσε να έχει ορισμένο αντίκτυπο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ακόμη και μετά την εκπνοή της αποσβεστικής προθεσμίας.

81. Αποτέλεσμα της εφαρμογής της σχετικής με την παραγραφή των απαιτήσεων κατά του Βελγικού Δημοσίου νομοθεσίας είναι ότι η προπαρατεθείσα προδικαστική απόφαση van Calster κ.λπ., η οποία εκδόθηκε το 2003, δεν ισχύει erga omnes, δεδομένου ότι οι απαιτήσεις άλλων προσώπων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση νομική κατάσταση θα παραγράφουν.

82. Με την προπαρατεθείσα απόφαση Calster κ.λπ., το ίδιο το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι σκοπός της αναδρομικότητας του νόμου του 1998 ήταν η εξουδετέρωση των συνεπειών της παραβάσεως της απορρέουσας από τον νόμο του 1987 υποχρέωσης προηγούμενης κοινοποιήσεως του μέτρου ενισχύσεως³⁵.

35 — Προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ. (σκέψη 59). Με τη σκέψη 60, το Δικαστήριο προσθέτει ότι «[η] νομοθετική τεχνική αυτού του είδους δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται με την υποχρέωση κοινοποιήσεως που επιβάλλει το άρθρο 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης. Πράγματι, αν κρινόταν επιτρεπτή, τα κράτη μέλη θα μπορούσαν αμέσως να εφαρμόσουν ένα σχέδιο κρατικών ενισχύσεων χωρίς να το κοινοποιήσουν και να αποφύγουν τις συνέπειες της παράλειψης κοινοποίησης με την κατάργηση του μέτρου και την ταυτόχρονη επαναφορά του με αναδρομική ισχύ.»

83. Στο πλαίσιο της υποθέσεως van Calster κ.λπ. η Βελγική Κυβέρνηση είχε υποστηρίξει άλλη θέση και το ανώτατο δικαστήριο της χώρας, το Cour d'arbitrage, είχε εγκρίνει την αναδρομική ισχύ του νόμου του 1998³⁶. Όλοι οι ενδιαφερόμενοι επιχειρηματίες, εξαιρουμένων των van Calster κ.λπ., είχαν προφανώς θεωρήσει ανώφελη την προσβολή της κανονιστικής ρυθμίσεως και για τον λόγο αυτό δεν διεκδίκησαν δικαστικές την επιστροφή των καταβληθέντων ποσών.

84. Μετά την έκδοση της αποφάσεως van Calster κ.λπ., το Βασίλειο του Βελγίου δεν προσπάθησε, εξ ιδίας πρωτοβουλίας, να διορθώσει την υφιστάμενη κατάσταση, ούτως ώστε να την εναρμονίσει με το δίκαιο της Ένωσης. Αντιθέτως, επικαλούμενο την παραγραφή, επιβεβαιώνει την πρόθεσή του να μην επιστρέψει τα ποσά που εισπράχθηκαν κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης.

85. Εν πάση περιπτώσει, ήταν σαφές ότι η Βελγική Κυβέρνηση δεν ηδύνατο με κανένα τρόπο να δικαιολογήσει τη μη επιστροφή των καταβληθέντων ποσών³⁷.

86. Κατά την άποψή μου, προκειμένου να εξασφαλίζεται η erga omnes ισχύ της νομολογίας του Δικαστηρίου, θα πρέπει να παρέχεται στο εθνικό δικαστήριο η δυνατότητα να κρίνει, κατ' εξαίρεση και παρά τη συμπλήρωση του χρόνου παραγραφής, παραδεκτή αγωγή για την επιστροφή των αχρεωστήτως

καταβληθέντων, ακόμη και αν αυτή έχει ασκηθεί μετά τη συμπλήρωση του εν λόγω χρόνου, πλην όμως εντός ευλόγου χρόνου από της εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται το ασύμβατο με το δίκαιο της Ένωσης.

87. Η δυνατότητα αυτή θα πρέπει να παρέχεται ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία το κράτος μέλος έχει, με θετικές πράξεις και κατ' επανάληψη, προσπαθήσει να εμποδίσει την άσκηση δικαιωμάτων που πηγάζουν από το δίκαιο της Ένωσης, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, διότι, στην αντίθετη περίπτωση, το κράτος μέλος θα μπορούσε παρατύπως να επωφελείται της παράνομης πράξεώς του, κατά παραβίαση της αρχής *nemo auditur propriam turpitudinem allegans*. Επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο προέβλεψε τη δυνατότητα αυτή σε περιπτώσεις κατά τις οποίες αιτία της αδράνειας του ενάγοντος, στον οποίο αντιστάσσεται παραγραφή, είναι οι ανακριβείς πληροφορίες που οι εθνικές αρχές εσκεμμένως του παρέσχον³⁸.

88. Επιβάλλεται να τονισθεί ο εξαιρετικός χαρακτήρας της εν λόγω δυνατότητας. Πρέπει δε να προστεθεί ότι η αξιολόγηση του εύλογου χαρακτήρα προθεσμίας απόκειται στο εθνικό δικαστήριο, πλην όμως εκτιμώ ότι ως εύλογο πρέπει να νοηθεί χρονικό διάστημα ορισμένων μηνών και όχι ετών³⁹. Κατά την άποψή μου, εν προκειμένω, οι ενάγουσες των κύριων δικών δεν δύνανται να επωφεληθούν μιας τέτοιας εξαίρεσεως, δεδομένου ότι αυτές άσκησαν τις αγωγές τους πολλά έτη μετά την έκδοση της προπαρατεθείσας αποφάσεως van Calster κ.λπ.

38 — Βλ. απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 1998, C-326/96, *Levez* (Συλλογή 1998, σ. I-7835, σκέψη 34), και προπαρατεθείσα απόφαση *Barth* (σκέψη 36).

39 — Επί παραδείγματι, στο πλαίσιο της προμνησθείσας υποθέσεως *Kühne & Heitz*, η ενδιαφερόμενη εταιρία ζήτησε, με αίτησή της, να της καταβληθούν ορισμένα ποσά δύο περίπου μηνες μετά την έκδοση της περιέχουσας την ευνοϊκή για την ίδια ερμηνεία αποφάσεως του Δικαστηρίου (βλ. σημείο 14 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα *Léger*).

36 — Βλ. σημείο 16 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα *E. Jacobs* στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ.

37 — Απόφαση της 20ής Μαρτίου 1997, C-24/95, *Alcan Deutschland* (Συλλογή 1997, σ. I-1591).

β) Περί της ενδεχόμενης αδράνειας του κράτους μέλους μετά τη διαπίστωση του ασύμβατου με το δίκαιο της Ένωσης χαρακτήρα εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως

89. Ένα πρόσθετο ζήτημα είναι αν, μετά την εκ μέρους του Δικαστηρίου διαπίστωση του ασύμβατου με το δίκαιο της Ένωσης χαρακτήρα εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως, ένα κράτος μέλος υποχρεούται, κατ' επιταγήν της αρχής της αγαστής συνεργασίας, να λαμβάνει μέτρα για τη διόρθωση αυτής της καταστάσεως.

90. Από της εκδόσεως της αποφάσεως της Επιτροπής του 1991⁴⁰, το Βασίλειο του Βελγίου ήταν πιθανόν πλήρως ενημερωμένο για το ασύμβατο του καθεστώτος του 1987 όσον αφορά ιδίως τους εθνικούς παραγωγούς και τους εξαγωγείς. Οι βελγικές αρχές προσπάθησαν προφανώς να θεραπεύσουν τη μη τήρηση της διαδικασίας κοινοποιήσεως⁴¹ του καθεστώτος του 1987 στην Επιτροπή, προβλέποντας τον αναδρομικό και αυτόματο συμψηφισμό κάθε φόρου που οφειλόταν βάσει του νέου καθεστώτος του 1998 με τα ποσά που είχαν προηγουμένως καταβληθεί στο Δημόσιο. Η αναδρομική αυτή ισχύς του καθεστώτος, η οποία με την προπαρατεθείσα απόφαση του Δικαστηρίου *Calster* κ.λπ. κρίθηκε ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης, δημιουργεί, κατά την άποψή μου, σοβαρές

αμφιβολίες περί της καλής πίστεως του Βασιλείου του Βελγίου εν προκειμένω.

91. Φρονώ ότι το Βελγικό Δημόσιο δεν προέβη εκουσίως σε κάποια ενέργεια για την επιστροφή των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών. Το δίκαιο της Ένωσης ουδόλως εμποδίζει, όμως, το κράτος μέλος να λαμβάνει θετικά μέτρα.

92. Εκτιμώ ότι δεν δύναται να αποκρουσθεί η θέση ότι το κράτος μέλος οφείλει να προβαίνει σε θετικές ενέργειες προκειμένου να αποδίδει ποσά αχρεωστήτως καταβληθέντα, τουλάχιστον στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το ύψος του παρανόμως εισπραχθέντος ποσού δύναται να προσδιορισθεί επακριβώς ή κατά προσέγγιση, καθώς και στις περιπτώσεις που αφορούν μεγάλο αριθμό ιδιωτών έκαστος των οποίων έχει υποστεί μικρές απώλειες που δεν δικαιολογούν τον κίνδυνο ασκήσεως ατομικής προσφυγής, δεδομένου του σημαντικού κόστους που συνεπάγεται κάθε ένδικη διαδικασία⁴².

93. Πρόκειται για πρακτική την οποία το δίκαιο της Ένωσης ασφαλώς δεν αποκλείει. Τουναντίον, η εν λόγω πρακτική θα πρέπει να ενθαρρύνεται, ίσως δε και να επιβάλλεται. Σε ορισμένους τομείς προβλέπονται ακόμη και ειδικές προς τούτο διαδικασίες. Πρόκειται,

40 — Γεγονός το οποίο δεν αμφισβητήθηκε, εξάλλου, από το Βασίλειο του Βελγίου.

41 — Ακόμη και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ο εκπρόσωπος της Βελγικής Κυβερνήσεως χαρακτήρισε την παράλειψη κοινοποιήσεως ως απλή διαδικαστική πλημμέλεια. Κατά την άποψη, πρόκειται για κάτι πολύ σοβαρότερο: η εν λόγω παράλειψη συνιστά παράβαση θεμελιώδους υποχρέωσως στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων.

42 — Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί, χάριν παραδείγματος, η συνέχεια που δόθηκε στην απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2004, C-319/02, *Manninen* (Συλλογή 2004, σ. I-7477), με την οποία το Δικαστήριο διαπίστωσε το ασύμβατο της φινλανδικής νομοθεσίας με το δίκαιο της Ένωσης. Μετά την έκδοση της οριστικής αποφάσεως του αυτούτου δικαστηρίου (απόφαση του *Korkein hallinto-oikeus*, της 22ας Δεκεμβρίου 2004, στην υπόθεση KHO:2004:117), ετέθη σε ισχύ διορθωτικός νόμος. Από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του εν λόγω νόμου προκύπτει ότι σκοπός αυτού ήταν η εξασφάλιση της αποδόσεως των εισπραχθέντων ποσών (βλ. επίσης κυβερνητικό σχέδιο 57/2005).

προφανώς, για περιπτώσεις στις οποίες οι επιδιωκόμενοι σκοποί είναι διαφορετικοί και οι διαδικασίες δεν είναι όμοιες. Εντούτοις, το ζήτημα είναι σημαντικό για την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, κυρίως όταν τα διακυβευόμενα ποσά είναι μάλλον αμελητέα, γεγονός που αποθαρρύνει την κίνηση αλληπάλλληλων ένδικων διαδικασιών αβέβαιης εκβάσεως για την ατομική ανάκτηση των καταβληθέντων⁴³.

94. Κατά την άποψή μου, η αρχή της αγαστής συνεργασίας επέβαλλε στο Βελγικό Κράτος την υποχρέωση να αντλήσει τα κατάλληλα διδάγματα από την προπαρατεθείσα απόφαση van Calster κ.λπ. και να διευκολύνει την εφαρμογή της, ενδεχομένως δια νομοθετικής παρεμβάσεως.

95. Τέλος, επιβάλλεται η επισήμανση ότι η εθνική νομοθεσία αντιμετωπίζει ευνοϊκότερα το Δημόσιο ως οφειλέτη σε σχέση με οιονδήποτε άλλον οφειλέτη, ανεξαρτήτως της φύσεως της απαιτήσεως ή λοιπών παραμέτρων. Τούτο υπαγορεύεται από την αναγκαιότητα ταχέος κλεισίματος των λογαριασμών.

43 — Με τη δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού (ΕΚ) 659/1999 του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1999, για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του άρθρου 93 της Συνθήκης ΕΚ (ΕΕ L 83, σ. 1), επισημαίνεται ότι, στις περιπτώσεις παράνομης ενισχύσεως ασύμβατης με την κοινή αγορά, θα πρέπει να αποκαθίσταται αποτελεσματικός ανταγωνισμός και ότι, προς τούτο, επιβάλλεται η άμεση έντοκη ανάκτηση της ενισχύσεως.

96. Λαμβανομένης υπόψη της αποφάσεως Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδα⁴⁴, μια τέτοια δικαιολόγηση, ήτοι η αναγκαιότητα ταχείας εκκαθαρίσεως των οφειλών των Δημοσίου, δεν αρκεί για τον καθορισμό βραχύτερης παραγραφής υπέρ του Δημοσίου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διαπίστωσε συναφώς παράβαση του άρθρου 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ), το οποίο αφορά την προστασία της ιδιοκτησίας. Στην ίδια διαπίστωση θα πρέπει να οδηγεί και ο Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴⁵.

97. Εντούτοις, εκτιμώ ότι μια παραγραφή τεσσάρων έως πέντε ετών για την επιστροφή αχρεωστήτως καταβληθεισών φορολογικών επιβαρύνσεων είναι μάλλον αφειδής παρά υπέρμετρα βραχεία. Λαμβανομένου υπόψη του ευρέος περιθωρίου εκτιμήσεως που διαθέτουν τα κράτη μέλη ως συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ, φρονώ ότι το Δικαστήριο δεν θα πρέπει, ομοίως, να ερμηνεύσει τον εν λόγω Χάρτη κατά τρόπο αποκλειοντα την εφαρμογή της προβλεπόμενης από τη βελγική νομοθεσία παραγραφής για τις απαιτήσεις κατά του Δημοσίου.

44 — ΕΔΔΑ, απόφαση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδα της 25ης Ιουνίου 2009, §§ 33 έως 37. Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε απαιτήσεις κατά του Ελληνικού Δημοσίου οι οποίες, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπέκειντο σε διετή παραγραφή, τη στιγμή δε κατά την οποία οι απαιτήσεις του Ελληνικού Δημοσίου υπέκειντο σε παραγραφή μεγαλύτερη κατά δύο έως δέκα έτη. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε συναφώς ότι οι κανόνες προνομιακής παραγραφής της οποίας απήλαυε το Ελληνικό Δημόσιο ήταν ασύμβατοι με το άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, της 4ης Νοεμβρίου 1950.

45 — Βλ. άρθρο 17, περί του δικαιώματος ιδιοκτησίας.

V — Πρόταση

98. Λαμβανομένης υπόψη της προεκτεθείσας συλλογιστικής, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στα ερωτήματα που του υπέβαλε το *Rechtbank van eerste aanleg te Brussel* την ακόλουθη απάντηση:

- «1) Το δίκαιο της Ένωσης δεν εμποδίζει, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, την εκ μέρους του εθνικού δικαστή εφαρμογή της πενταετούς παραγραφής που προβλέπεται στην εσωτερική έννομη τάξη για τις απαιτήσεις κατά του Δημοσίου επί αξιώσεων για επιστροφή φόρων που καταβλήθηκαν στο κράτος μέλος βάσει μικτού συστήματος ενισχύσεων και φορολογικών επιβαρύνσεων.

- 2) Το δίκαιο της Ένωσης δεν αποκλείει, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, τη δυνατότητα κράτους μέλους να επικαλεσθεί χρόνους παραγραφής του εθνικού δικαίου οι οποίοι είναι ευνοϊκότεροι για το ίδιο, εν συγκρίσει προς τους προβλεπόμενους από το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο, προκειμένου να αμυνθεί στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας κινηθείσας εναντίον του από ιδιώτη για την προάσπιση δικαιωμάτων που αντλούνται από τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έστω και αν η αντίθεση των οικείων εθνικών διατάξεων προς το δίκαιο της Ένωσης διαπιστώθηκε από το Δικαστήριο μόνο μετά τη συμπλήρωση των ιδιαίτερος ευνοϊκών χρόνων παραγραφής του εθνικού δικαίου και έστω και αν ο παράνομος αυτός χαρακτήρας υφίστατο εξαρχής.

- 3) Στην περίπτωση κατά την οποία, υπό τις περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης, κράτος μέλος επιβάλλει φορολογικές επιβαρύνσεις σε ιδιώτη ο οποίος, με τη σειρά του, υποχρεούται να μετακυλίσει τις επιβαρύνσεις αυτές σε άλλους ιδιώτες με τους οποίους διατηρεί εμπορικές σχέσεις, δεν προσκρούει στο δίκαιο της Ένωσης η εκ μέρους του κράτους μέλους υπαγωγή, δυνάμει εθνικών διατάξεων, της αξιώσεως των εν λόγω ιδιωτών κατά του κράτους μέλους για επιστροφή εισφορών των οποίων η καταβολή είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης σε βραχύτερη παραγραφή, ακόμη και αν η αντίστοιχη αξίωση για τις ίδιες εισφορές κατά μεσολαβήσαντος ιδιώτη υπόκειται σε πιο μακρά παραγραφή, οπότε ο μεσολαβήσας αυτός ιδιώτης δύναται να περιέλθει σε κατάσταση στο πλαίσιο

της οποίας, ενώ η κατ' αυτού αξίωση δεν έχει παραγραφεί, έχει παραγραφεί η αξίωση κατά του κράτους μέλους, με αποτέλεσμα ο ιδιώτης αυτός να μπορεί να εναχθεί από άλλους επιχειρηματίες· τούτο δε μόνο στον βαθμό κατά τον οποίο ο ιδιώτης δύναται να προσεπικαλέσει, ενδεχομένως, το κράτος μέλος ως δικονομικό εγγυητή και μόνον εφόσον παρέχεται σε αυτόν η δυνατότητα να αναζητήσει από το εν λόγω κράτος μέλος τις εισφορές που ο ίδιος κατέβαλε απευθείας σε αυτό.»